

ОСАДЧУК Стефанія Стефанівна,
к.ю.н., доцент кафедри правового
регулювання економіки та
правознавства Тернопільського
національного
економічного університету

Застосування принципів права у правотворчому та правозастосовному процесах

Чільне місце, що відведено принципам права в системі законодавства України, означає визнання їх особливої ролі в регулюванні правових відносин і актуалізує необхідність більш детального дослідження застосування даної правової категорії. В зв'язку з чим автор статті ставить перед собою задачу визначити роль та основні напрями реалізації принципів права в правотворчій і правозастосовній діяльності.

Ключові слова: принципи права, законодавство, правотворча діяльність, правозастосовна діяльність.

Проблема принципів права є в нинішньому українському правовому розвитку доволі актуальною. Ефективність правового розвитку, безумовно, залежить від того, які саме відправні ідеї покладені в його основу. На правосвідомість людей впливають не так конкретні правові приписи, як загальні правові ідеї, положення, постулати, які закріплюють певну ієрархію цінностей, низку фундаментальних цінностей, які має оберігати та на які має орієнтуватись суспільство. Правові принципи є базовими ідеями і положеннями, які з одного боку, відображають усталені погляди на право, його суть, розкривають його змістовно-сміслові характеристики, фіксують правові цінності; з іншого боку, - вони є загальноприйнятими вимогами, які виражені в узагальненій формі і адресовані суб'єктам права.

Питання принципів права досліджувалося М.Г. Александровим, С.С. Алексєєвим, В.Б. Авер'яновим, Івановим Р.Л., М.І. Козюброю, А.М. Колодієм,

В.В. Копейчиковим, І.І.Лукашук, Г.О.Мурашиним, П.М. Рабіновичем, В.М., Семеновим, О.Ф., Скакун, О.О Уваровою, Т. Фулей, М.В. Цвік та іншими.

І хоча питання принципів права розглядалося неодноразово в правовій науці, єдиного підходу до розуміння їх природи не сформовано.

На думку Колодія А.М., принципи надають внутрішньої цілісності діючій правовій системі, слугують зміцненню законності і правопорядку, громадської дисципліни, гарантують реалізацію інтересів і прав українських громадян. Вони, за умови їх закріплення у Конституції, забезпечують єдність процесів створення права, його реалізації і охорони. Принципи права є критерієм оцінки права і методологічною основою його подальшого вдосконалення у тому розумінні, що одночасно на підставі принципів оцінюють рівень і ефективність реалізації права і на ґрунті саме цих категорій пізнають і поліпшують його [6, с.4].

Вітчизняне законодавство (в т.ч. галузеве) не дає поняття принципів права. Це породжує відмінності у пропонованих вченими дефініціях, в їх елементному складі, створює труднощі ефективного застосування принципів у правотворчій і правозастосовній діяльності та дозволяє висунути тезу про необхідність вироблення єдиного поняття і закріплення його в законодавстві.

Разом з тим необхідно визнати, що законодавче закріплення принципів права ще не означає його конечного і безумовного переходу із сфери правосвідомості в практичну площину. Необхідно забезпечити реалізацію принципів права в процесі правотворчої і правозастосовної діяльності, а також в поведінці суб'єктів права.

Від того, на яких принципах заснований правовий порядок, можна значною мірою судити про характер самої держави [4, с.193]. А права держава повинна оптимально і збалансовано виражати потреби і інтереси всіх класів і соціальних груп, повинна стати соціально-демократичною державою.

Принципи права фіксують у своєму змісті необхідні й суттєві зв'язки, наявні в суспільстві і в праві, дозволяють встановити такий порядок, який найбільшою мірою сприяє їх зміцненню й розвитку [5, с.115-118].

Необхідно пам'ятати, що вплив принципів на суспільство полягає в тому, що вони допомагають вихованню громадян, формування у них високої правової культури. Загальнолюдські правові принципи права на сьогодні потребують глибокого опрацювання та вивчення з метою статичного впровадження їх в практику застосування. Визнання, дотримання та застосування цих принципів є ознакою демократичності держави та критерієм поняття «правової держави».

Особливу вагу та значимість в плані визначення напрямів суспільного розвитку сучасної України та вибору його засад мають принципи, закріплені чинною Конституцією України, зокрема, принцип демократичності (ст. 1), принцип соціально орієнтованої держави (ст.1), принцип верховенства права (ст. 1 та ст. 8), принцип людини як найвищої соціальної цінності в Україні (ст. 3), принцип невідчужуваності прав людини (ст. 20), принцип рівності усіх громадян у їх правах (ст. 21), принцип плюралізму форм власності (ст. 15, ч.1), поваги до права власності (ст.ст. 41,42), принцип вторинності державної влади стосовно людини і народу (ст. 3), принципом розподілу влади, принцип неупередженого та справедливого розподілу суспільних благ (ст. 95) тощо [1].

Шкода, що такі фундаментальні ідеї носять лише декларативний характер і не мають стосунку до живого життя сучасних українців.

Наслідком цього є тотальна криза як усіх сфер життя громадянства, так і державної влади на всіх рівнях і тотальне відставання України від розвинених демократичних країн світу, відкидання країни на задвірки історії.

Аналіз існуючої наукової літератури показує, що сучасна теорія розуміння принципів права в вітчизняній юридичній науці не дає сучасній практиці однозначних підходів стосовно того, як використовувати принципи права, не пояснює однозначно, в чому конкретно вони полягають, звідки і яким чином виникають та т. ін. [8, с. 192].

Трактування легістською вітчизняною та російською теорією права принципів права або як різновиду його норм найбільш загального змісту, або як основних ідей, які складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права зумовлює ситуацію, коли пряме застосування в юридичній практиці так званих «норм-принципів» виявляється утрудненим в силу їх абстрактної всезагальності. В другому трактуванні принципи права є або «загадкою для суддів» (Т.Н.Нешатаєва), або приводять до висновку, що, «якщо норми законодавства входять в протиріччя з загальними принципами права, право повинно ставитися вище» (Т.Г.Морщакова). Окремі вітчизняні науковці зазначають, що сьогодні в законодавстві склалася така ситуація, що не всі засади та принципи, які в ньому отримали свою фіксацію, «є принципами права чи правовими принципами», а в «правозастосовчій практиці України безпосередньої дії загальнолюдські принципи права не мають ...», на жаль [6, с.13].

Це пояснюється, найперше, збереженням на практичному рівні легістського підходу до права і неприйняттям суто юридичного (природно-правового).

В контексті юридичного підходу принципами права є не тільки ті положення, що закріплені в законодавстві й інших джерелах правових норм, але й основоположні ідеї правосвідомості, що склалися протягом тисячоліть людського співжиття, акумулювали в собі безцінний досвід поколінь і народів різних епох, адекватно відобразили у стислій формі людські інтереси та потреби, а тому отримали загальне визнання в діяльності органів правосуддя, інших суб'єктів внутрішньодержавного і міжнародного права, незважаючи на відсутність їхньої формальної фіксації в об'єктивному праві [10, с.218].

Принципи, як і норми права, відображають в дуже узагальненому вигляді сутнісні характеристики, певні закономірності розвитку суспільних відносин. Проте, специфікою їх природи є те, що вони виражають закономірності більш глибокого порядку. Принципи права є продуктом не емпіричного, розсудкового мислення, яке властиве всім легістам, і яке продукує на цьому рівні норми, а

продуктом розумного мислення, вони є синтезом вищого категоріального рівня. Як і норми, принципи придатні цілком для регулювання правовідносин, для правотворення, правозастосування тощо. Тобто, можна вважати, що характеристикою принципів права є не тільки певні вимоги до системи юридичних норм, але й до реальної поведінки суб'єктів правовідносин.

На думку О.О. Уварової, однією з проблем принципів є невизначеність їхнього змісту. Застосування принципів права, і в цьому найбільша проблема, є неможливим без розкриття їх змісту. Норма права – це завжди визначене правило поведінки, імперативне чи диспозитивне. Принцип права – це абстрактні імперативні вимоги. І саме їх абстрактне формулювання “відлякує” правозастосовців, яким на допомогу мають прийти науковці.

Головним завданням юридичної науки в дослідженні правозастосовної функції принципів права є розкриття їх змісту через систему вимог. Важливу роль в цьому має відігравати аналіз практики Європейського суду з прав людини. Розкриття змісту принципів права через систему вимог не тільки спрощує завдання правозастосовців, але й обмежує їх розсуд [10, 219].

Принципи права характеризують не тільки сутність, але і зміст права, відображають не тільки його внутрішню будову, статику, але і весь процес його застосування. Принципи права справляють великий вплив на весь процес підготовки нормативних актів, їх видання, встановлення гарантій.

Неправильним буде сказати, що принципи права перебувають завжди на його поверхні. Часто, щоби їх віднайти і проаналізувати, необхідно заглибитися в суть права. Вони також слугують загальними орієнтирами у правотворчості та правозастосуванні.

Правові принципи повинні виконувати роль відправної точки в правотворчій діяльності при розробці та прийняттю нових законів та кодексів та внесенні змін в діючі. Керівництво вимогами принципів права, їх врахування в процесі формування законодавства і реалізація в нормах галузевого законодавства буде сприяти підвищенню ефективності правотворчої діяльності,

забезпечить системність і єдність правових норм. Законодавець повинен постійно вирішувати проблему досягнення оптимального поєднання стабільності правового регулювання та його гнучкості, здатність адекватно регулювати нововиниклі суспільні відносини [3, с.130]. В ідеалі це дасть змогу законодавцеві під час нормотворчого процесу збалансувати інтереси всіх суб'єктів правовідносин, прийняті норми поведінки відповідатимуть критеріям справедливості, а обмеження прав допускатиметься тільки в суспільних інтересах, а не як маємо сьогодні, до прикладу, із змінами в податковому, трудовому, пенсійному, виборчому законодавстві тощо.

Ігнорування принципів при формуванні права призводить до правового нігілізму, існування таких явищ, як колізія правових норм, прийняття так званих «мертвих норм», порушення вимог Конституції, а також порушення прав та свобод людини і громадянина.

Дієвість принципів права, перевіряється практикою. Якщо вони не стають орієнтиром для суб'єктів правовідносин, нівелюються ними, значить в подібному суспільстві принципи не відображають реальної ціннісної системи суспільства. Особливо це стосується застосування їх при здійсненні судочинства. С. С. Алексєєв один з перших звернув увагу на те, що принципи цивільного права можуть використовуватись як нормативна основа при прийнятті правозастосовного рішення, вказавши, що у судовій практиці ще немає вказівок на основні засади цивільного права [7, с. 25].

І. А. Покровський справедливо вказував: «Закон не діє механічно; для свого застосування в житті він потребує живого посередника, який застосує його до конкретного випадку. Таким посередником є суд» [9, с.90].

Зараз в правозастосовчій практиці все частіше правники звертаються до основних засад (принципів), що свідчить про поступове вкорінення їх у нашому суспільстві. Основними напрямками реалізації принципів права при здійсненні судочинства є:

- застосування правових принципів для усунення пробілів в діючому законодавстві;
- застосування принципів при винесенні рішення по конкретних справах;
- наповнення сформульованого законодавцем правового принципу конкретним юридичним змістом;
- пряма вказівка на невідповідність нормативно-правових актів і конкретних правових норм вимогам принципів права взагалі та галузевих, зокрема.

При розгляді конкретних справ суду необхідно в першу чергу керуватися принципами права. Розглядаючи спір, що виник між конфліктуючими сторонами, суд може і повинен посилається на принципи права у всіх випадках, а особливо тоді, коли стикається із неврегульованим законом правовідношенням або коли виникає колізія правових норм. Це служитиме запорукою правильного застосування юридичних норм, прийняттю обґрунтованих і законних рішень, оскільки саме через судову практику розкриваються основоположні начала, головні ідеї правової системи, в тому числі і ті, що не знайшли нормативного закріплення в законодавстві [3, с. 133].

На жаль, сьогодення статистика скасованих та змінених судових актів, кількість звернень до міжнародних судових інстанцій свідчать про протилежне.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що принципи права – це універсальні, фундаментальні, базові положення, ідеї, що відображають глибинні засади людського буття, загальні зв'язки, що утворюються учасниками правовідносин в результаті суспільної взаємодії і є засадами для правового розвитку. З позицій юридичного підходу наголошується, що відступ від цих засад, заперечення їх при правотворенні та правозастосовній діяльності загрожують руйнацією права як такого, дестабілізацією суспільного життя, державно-владної діяльності, нищенням демократичних цінностей тощо. А тому стверджувати ці принципи і захищати їх - це нагальне завдання як для кожної особистості, всього громадянського суспільства, так і для державної влади.

Неухильне і послідовне дотримання принципів правотворчими і правозастосовними органами створить в суспільстві атмосферу передбачуваності та стабільності законодавства.

Закріплені в Конституції та кодексах України засади мають стати вимогою до сучасного українського суспільства щодо реалізації гуманістичної концепції особистості, виховання суб'єктів права, діючою нормою на рівні з іншими нормами, що регулюють конкретні відносини, а не залишатися декларацією.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. //Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - ст. 141.
2. Алексеев С.С. Общая теория права. В двух томах. Т. II – М.: Юрид. лит. 1982. – 360 с.
3. Бондаренко Н. Л. Принципы гражданского права и их роль в нормотворческой и правоприменительной деятельности /Н. Л. Бондаренко //Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия « Юридические науки». Том 22 (61). - 2009. - №1. - С. 129-134.
4. Загальна теорія держави і права. Підручник за ред. М. В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. - 432 с.
5. Иванов Р.Л. О понятии принципов права //Вестник Омского университета, 1996, Вып. 2. – С.115-118.
6. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) – Київ. - Автореф. дис. ... д. ю. н., 1999. – 26 с.
7. Кузнецова О.А. Принципы гражданского права: Вопросы теории и практики / О.А.Кузнецова //Правоведение. – 2005. – С.24-34 [Електронний ресурс]. - Режим доступу://www.law.edu.ru.

8. Любимов А.П. Рецензия на книгу Скурко Е.В. Принципы права. – М.: Ось-89. - 2008. – 192 с.
9. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права / И.А.Покровский. – М.: Статут, 1998. – 353 с.
10. Уварова О.О. Шляхи дослідження правозастосовної функції принципів права /О.Уварова // Філософія права, (Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого), 2007. - № 2. – с. 219.

ОСАДЧУК С.С.

Применение принципов права в правотворческом и правоприменительном процессах

Значительное место, отведенное принципам права в системе законодательства Украины, означает признание их особой роли в регулировании правовых отношений и актуализирует потребность более пристального исследования применения данной правовой категории. В связи с этим автор статьи ставит перед собой задачу определить роль и основные направления реализации принципов права в правотворческой и правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: принципы права, законодательство, правотворческая деятельность, правоприменительная деятельность.

OSADCHUK S.S.

Application of principles of law in law-making and in law enforcing processes

A place of honor that is reserved for principles of law in legislative system of Ukraine denotes an acknowledgement of its special role in regulation of legal relations, and it proves the necessity of a more thorough study of application of the given legal category. Therefore, the author of this article sets a goal to define a role and main trends of implementation of principles of law in law-making and in law enforcing activities.

Key words: principles of law, legislation, law-making activity, law enforcing activity.